

Válságok és választások

Egykoron úgy jellemeztük a tőkés gazdaságokat, mint amelyeknek legfőbb jellemzőjük, hogy ciklikus válságok játszódnak le bennük. Többnyire gondolkodás nélkül tanúsítottuk nekik a legfőbb jellegzetességet, mert hogy így tanultuk, tanították nekünk, abból a feltételezésből kiindulva, hogy a válságok a tervszerűtlenségből fakadnak, s így lényegi módon sajátjai a tervezetlen, tőkés gazdasági fejlődésnek. Más oldalról viszont — lévén a szocialista gazdaság egyik elsőszámú sajátossága a tervezés — a szocialista gazdasági fejlődés mindig is szervesen, válságok nélkül fog végbemenni, tartottuk. Aztán az élet, mint annyiszor, rácăfolt elvi föltételezéseinkre. Mert be kellett látnunk, a gazdaságfejlesztés szocialista modellje is együtt jár ciklikus válságtünetekkel, amelyeket a tervgazdálkodás önmagában megszüntetni nem képes, legföljebb súlyosságukat mérsékelheti. Mint ahogyan ezt teszi a tőkés gazdaságokban is az egyre erőteljesebb állami szervezés-tervezés is. Csakhogy miféleképpen — tán eltérő hagyományaink és tapasztalataink okán — van egy specifikus jellemzője a válság-időszakoknak. Úgy érezzük általában, hogy amikor a tervezés-jellegű fejlődésből sikerül a válságtüneteket enyhítenünk, egyúttal magán a válságon is túljutottunk, nincs szükségünk hát további koncentrált erőfeszítésekre a megoldás érdekében. Így aztán egy-egy válságperiódus lényegi specifikumait hajlamosak vagyunk továbbéltetni, ha kompenzált módon is, s átcisztatni őket a következő válságciklusba, amikor is a gondok immár halmozottan jelentkeznek.

E körkörös folyamatok körülfárása nyilván nem lehet egy napilap feladata, megkevesbé egy újságíróé, egyszemélyben. Mégis, tegyünk egy kis próbát a kérdéskör felvetésére!

Egyáltalán, beszélhetünk-e válságokról a szocialista tervgazdálkodásban? Valaha alighanem maga a kérdés is eretneknek hathatott volna, mára viszont alighanem már az igen választ sem tekinthetjük annak. A közgazdasági-politikai gondolkodás sokat változott az utóbbi években, a praxis alaposabb elemzése révén, s a szakirodalomban manapság jó néhány ciklus objektív létezését tételezik, amelyek nem a társadalmi formációkból következnek, hanem a gazdasági folyamatok lényegéből.

De hát mit is nevezhetünk válságnak? Anélkül, hogy a kérdés vizsgálatába részletesebben belemennénk, fogadjuk el, hogy válságperiódusról beszélhetünk például akkor, ha a *technikai-tudományos fejlődés* egy adott időszakban lényegesen túlhaladja a *termelői erő* fejlettségi színvonalát, azaz e két szféra között ellentmondás keletkezik. Az ellentmondás feloldásához azonban nem elegendő, ha csupán a termelői erőben igyekszünk végrehajtani a szükségesnek vélt változtatásokat, mert azokat lényegi módon meghatározóak a *termelési viszonyok* is. Így aztán a termelői erő viszonyaiban véghez vinni szándékozott, szükségesnek mutakozó változtatásoknak gátjaivá válhatnak, sőt, alighanem szükségszerű gátjaivá is válnak a konzerváló hatású termelési viszonyok, ha azokat változtatás nélkül kívánjuk megtartani. (E felismerést tükrözi lényegében a hazai közgazdasági szakirodalom szóhasználatára is, amely már az ötvenes-hatvanas években sem „kiigazításról”, „javításról”, hanem a *mechanizmus* reformjának szükségességéről beszélt!)

Amennyiben eddig eljutott velem az olvasó, nyilván felvetődik benne a kérdés, nem sértünk-e meg alapelveket, ha egyáltalán válságok lehetőségéről beszélünk a szocialista gazdaságban? Úgy hiszem, semmiképpen, hiszen a válság nem más, mint valamiféle ellentmondás. Azt teljes megalapozottsággal tudhatjuk, hogy a fejlődés éppen az ellentmondásos viszonyokból születhet, s minden fejlődés újabb ellentmondásokat tételez. De próbáljuk meg röviden áttekinteni az utóbbi harminc-negyven év ellentmondásos folyamatait, azaz végül is fejlődésünket! Esendig ama szempontok alapján, amelyek végül is mai helyzetünk jobb megértéséhez elvezethetnek.

Lényegében — a terjedelmi lehetőségeket is figyelembe véve — komolyabb vizsgálatok és irodalmi hivatkozások nélkül e helyen inkább csak a közhelyeket lehet ismét felsorakoztatni. Csak a lényegre koncentrálni, amely ily módon nem valószínű, hogy fedheti a teljesebb képét a valóságnak.

Közismert, hogy a negyvenes évek második fele nagyjából-egészéből a háború utáni újjáépítéssel telt el, valamint ekkor alakítottuk ki a szocialista gazdaság alapjait a bankok, az ipar, a nagykereskedelem államosításával, a mezőgazdaság gyors útval, amely szocialista átszervezésével, amelynek első szakasza az ötvenes évek első felére zárult le. Ugyancsak ezt az időszakot jellemzi az erőltetett, gyors iparosítási program is. Ezt az időszakot általában a „*voluntarista*” jelzővel illetjük annak illusztrálására, hogy a korban többnyire figyelmen kívül hagyták a mar-

xizmus klasszikusai által is nyomatékosan megfogalmazott törvényeket, s igyekeztünk a lehető legteljesebben kikapcsolni a reálfolyamatokból az áru- és pénzviszonyok, a piac hatásaikat. Úgy is mondhatnánk, hogy a termelési viszonyokat messze nem a termelői erő tényleges viszonyai, illetve helyzete határozta meg, hanem egy ideokratikus előfeltevés. Az ennek következtében létrejött ellentmondásrendszer pedig nagyban hozzájárult az 56-os traumához is.

A korszak ellentmondásai természetesen a pártvezetés progresszív erőinek figyelmét is felkeltették, s már ekkor megkezdődtek azok a közgazdasági vizsgálatok, amelyek megalapozták a későbbi reformgondolkodást. Sőt, lényegében eddigre — 1956—57-re — ki is alakultak határozott nézetek a gazdaság szükséges megreformálásával kapcsolatban, de azok gyakorlati alkalmazására nem kerülhetett sor még ekkor. Részint a belső okok miatt, részint pedig azért, mert jó néhány, szükségtelen, voluntarista intézkedés megszüntetése számos belső tartalékot szabadított fel a gazdaságban, amelyek a Szovjetunió és a szocialista országok akkori jelentős segítségnyújtásával együtt úgy tették lehetővé a gazdaság gyorsabb fejlődését és ezzel együtt az életszínvonal gyors emelését, hogy nem volt igazán nagy szükség a reformintézkedésekre.

Az említett eszközök által biztosított tartalékok azonban gyorsan kimerültek, s a hatvanas évek közepére ez már éreztette hatását a gazdasági teljesítőképesség és az életszínvonal fejlődésének visszaesésében is. Ráadásul az alapvető ellentmondásokat nem oldottuk meg, e feladatot inkább csak elodáztuk. Mert ebben az időszakban ugyan már egyre nagyobb nyomatékkal fölmerült a gazdaság intenzifikálásának szükségessége, mi viszont az akkor kétségtelen előrelépést hozó fejlesztések nagy részét is alapvetően extenzív módszerekkel oldottuk meg. Azaz például folytatódott a társadalmi munkaidőalapnak az ötvenes években elkezdődött nagymértékű kiterjesztése, a nők mind nagyobb mértékű munkába állítása, a kétkeresős családmódel általánossá tétele, ami alapvetően úgy növelte a nemzeti összterméket, hogy abban igazi strukturális változás nem következett be. Ez viszont arra vezetett, hogy jelentős töke-, munkaerő- és költségvetéscsökkentéssel — összehasonlítva a nemzetközi mércékkel — alacsony határfokkal és kis mértékben voltunk képesek növelni a nemzeti jövedelmet, s mind érzékelhetőbbé vált elmaradásunk a technológiai-tudományos fejlődésben, a piacképességben.

Mindez arra vezetett, hogy 1968-ban immár újtára kellett indítanunk a gazdasági reformot, amely végül is néhány év alatt jelentős eredményeket hozott. Igaz, végül is felemás reformfolyamatról volt szó, mert bár az áru- és pénzviszonyokat nyomatékosabbá tettük a piac szervező erejével együtt, de a termelési viszonyok struktúrája alapvetően nem változott. (A fejlesztési döntéseket alapvetően továbbra is centralizáltan hozták, a tökemozgás autonóm feltételei nem alakultak ki, nem épült

ki az az állami és társadalmi mechanizmus, amely a fejlődés felgyorsulásával szükségszerűen együtt jár, részleges, hátrányos társadalmi hatásokat kompenzálni tudta volna stb.)

A termelői és a termelési viszonyok közötti növekvő ellentmondás azután arra vezetett, hogy végül is visszalépésre került sor a reform alkalmazásában, s a relative mindenképpen csökkenő gazdasági teljesítményeket külső forrásokból kompenzáltuk. (A hetvenes években még emelkedő életszínvonal forrása is külső hitel volt elsősorban!) Amikor aztán a hetvenes évek végére e külső tartalékok is kimerültek, általános restrikciós politikával igyekeztünk visszaállítani gazdasági egyensúlyunkat. Mivel pedig ez önmagában súlyos változásokhoz vezetett volna az életszínvonalban, s méginkább csökkentette volna társadalmi össztermékünket, az ellentmondást végül is a régi recepttel próbáltuk meg feloldani: a társadalmi munkaidőalap bővítésével.

Elterjedtek a géemkák, végemkák, kisvállalkozások, a második és harmadik munkahely, a nyolc helyetti tíz-tizenkét, sőt tizennégy-tizenhat órai munka (ami nyilván a főmunkaidő minőségi és mennyiségi teljesítményének rovására is ment!). Vagyis amikor egyértelműen beszélünk az intenzifikálás szükségességéről, végül is javában extenzív módszert alkalmaztunk, körülbelül olyasmint, mint a kétkeresős családmódel általánossá válása idején.

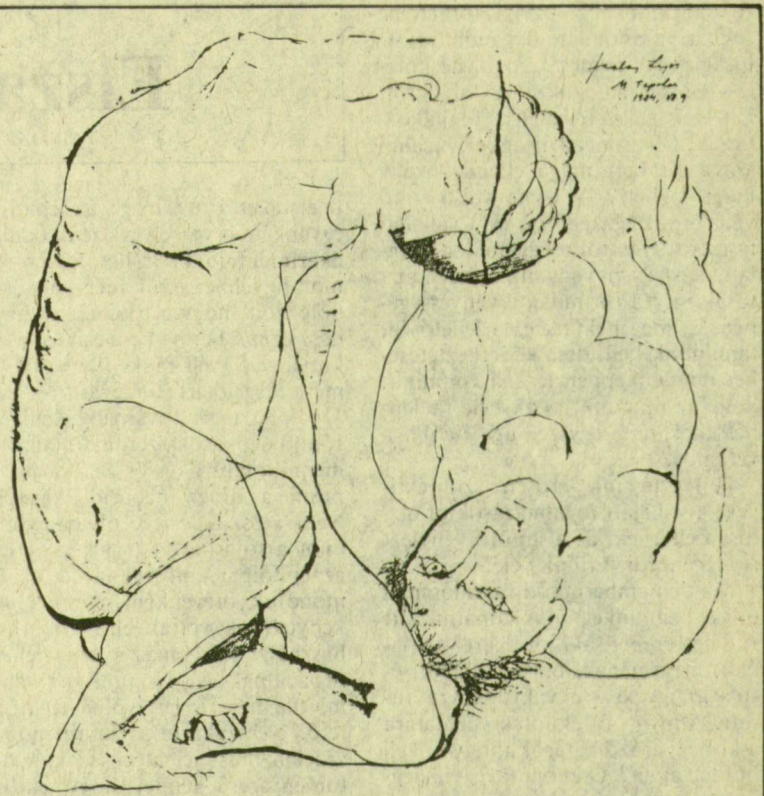
A kép természetesen bonyolultabb annál, mint ahogyan itt sikerült áttekinteni, amúgy futtában. Mert a gazdaság új jelenségei közül számos végül is modellértékű, hiszen munkához, tőkéhez, szervezethez új típusú egyéni és közösségi kapcsolatok is kialakultak, együtt a bankrendszer átalakításával, az eltérő tulajdonformák törvényben rögzített elismerésével, a felhalmozás és fejlesztés autonóm rugalmasságát biztosító tökemozgás új formáival. Sőt, megszűntek azok a keretintézkedések is, amelyek hivatottak a jövőben a valóban intenzív fejlődés által keltett, kedvezőtlen társadalmi hatások időleges kompenzálására is.

Mindez végül is azzal biztat, hogy megtörténtek a legfontosabb előkészületek egy valóban intenzív gazdasági fejlődési szakasz megalapozására, amelyben a termelői erőket immár valóban a komplex, objektív követelményekhez kívánjuk folyamatosan igazítani, olyan változtatásokat eszközölve a termelési viszonyokon (egyebekben a politikai intézményrendszeren is), hogy azok ne kerüljenek ellentmondásba a korszerűbben strukturálódó termelői erővel, s ne hátráltassák, ne akadályozzák, hanem segítsék azok gyorsabb, autonóm fejlődését. A kibontakozást.

Természetesen nem lesz egyszerű és ellentmondásos, újabb terhek-től mentes e folyamat. Már csak azért sem, mert relative gyorsan romló gazdasági teljesítőképességünk miatt viszonylag kevés tartalékunk van a hátrányos következmények kompenzálására. De csakis az előrelépés biztathat azzal — ami a válságok örök szabálya —, hogy a megoldás folyamatában létrejövő ellentmondások immár újabb, magasabb szinten termelődnek újjá, melyek ismét csak a későbbi fejlődés mozgatórugóivá válhatnak. Mert tény, hogy csakis előre lépve leszünk képesek valamennyire is megfelelni a felgyorsult technikai-tudományos fejlődés következményeinek, a világ-gazdaságban végbemenő folyamatok által támasztott új követelményeknek. S nem egyszerűen csak komolyan, hanem a gyakorlatba mielőbb átültetendő hitellel kell vennünk Havasi Ferencnek, a Központi Bizottság titkárnak egy nemrég nyilatkozatát, amelyet egy külföldi lapnak adott, s amely szerint Magyarország számára a reformokról való lemondás egyet jelentene azzal, hogy visszalépünk a kőkorszakba!

Visszalépni aligha akarunk. Az utóbbi két év romló gazdasági teljesítménye pedig figyelmeztető. Lehetséges alternatívaként tehát alighanem csak az előrevívó folyamatok felgyorsítása marad, annak hűsbavágo követelményeivel együtt. Hiszen akárhogy döntünk, annak ára lesz. De e kötelező árat inkább egy gazdagabb, korszerűbb, újabb jövőket megalapozó jövőért fizessük...

SZÁVAY ISTVÁN

SZALAY LAJOS GRAFIKÁJA

LÓDI FERENC

Tavasztól őszig

*Montad, a papír lélegzik, fogan,
hogy vers kerül rá, véletlen folyam.
Tudod mit? En már nem leszek olyan,
hogy alábukjak részeg-boldogan.*

*Tűnődöm rajta, úgyis elveszek,
Háborgó lelkem, jaj, ki érti meg?
Alábuknék, a víz nagyon hideg.
A szíved kell, a hű, csak a tied.*

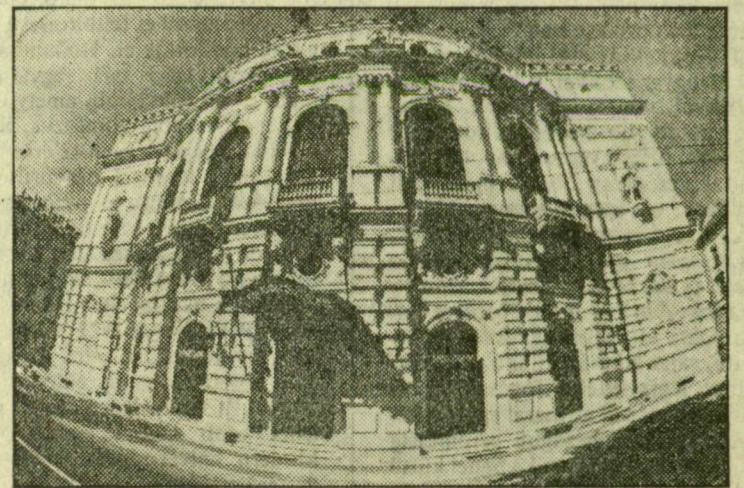
*Sodorba értem, visz az ár tovább,
hinár és örvény fog szorosan át,
s előttem van még nádas, sok ág,
mellékfolyók... Egy szírt kell, talmi vágy,*

*hogy kapaszkodni tudjak még beléd
és ne mondhassam soha már: elég.
Boszorkány-lányok intenek feléd.
Bennem nézd arcuk, lassan mind elég;*

*te soha már, csak végsőkéig szeressél,
ha mindenem, az istenem lehettél.
S aki ilyen biztos, az már nem fél.
Tavasztól őszig velem lehettél.*

Szeged műemlékei

53. TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ÚTJA 5.

„Városképi jelentőségű „Színház” eklektikus-barokk épület készült 1883-ban Fellner és Helmer bécsi színházépítők terve szerint”

A négy utcára szoló, több emeletes épület tömbjének csupán főhomlokzata lép ki enyhe íveléssel az utca síkjából. Emelt tetőzete is hasonlóan szép ívelésű. Architektúrája hatásosan tagolt, főhomlokzatán erkélyekkel és szoborfülkékkel. Félköríves ajtajai az előcsarnokba vezetnek. Nézőtere szintén egyike Európa azon színházbelsőinek, melyeket a múlt század utolsó negyedében építettek, figurális díszpályáival, mennyezeti freskójával, óriás csillárjával és aranyozott pompájával.

A tervezők, Fellner Ferdinánd és Helmer Hermann száznál is több tervrajzát őrzi a Szegedi Levéltár. Építését a Letzter cég fényképein követhetjük nyomon. A város első közsínháza 1883 október 14-én nyílt. A „hófehér falú” épület 1885. április 22-én leégett. Az égő színházat és a kiégett falakat szegedi fényképészek örökölték meg. Az újrabeépítéshez azonnal hozzáfogtak és némi változtatással már 1886. október 2-án újra megnyitották. Ma a megújult százéves épületben gyönyörködhetünk.